BILJEŠKE O PAŠKIM SPOMENICIMA

Cvito Fisković

Ljeti 1949. godine sudjelovao sam u naučnom putovanju konzervatora, etnografa i arheologa, koje je omogućila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, duž sjeverne Dalmacije, Hrvatskog primorja i istarske obale. Na tom putu pisao sam dnevnik, u kom sam zabilježio nekoliko opazaka iz arheologije i povijesti umjetnosti. Trgam odatle samo nekoliko bilježaka o Pagu, na kojem smo boravili dva dana, i to zato, jer su njegovi umjetnički spomenici vrlo malo proučavani, te ih popunjavam s nekoliko arhivskih podataka.

Blagost krajolika s ravnim poljanama i vinogradima u Caškoj i njen središnji položaj na otoku Pagu uvjetovao je ovdje već u antikno doba rimsko naselje. I u letimičnom prolazu kroz njeno polje naiđe se na rimske ostatke, ulomke žara šiljasta dna, crepova uzdignuta ruba, zida od guste smjese vapna izmiješana s komadićima opeke, neke piscine ili zgrade dugih pravilnih zidova. Ali arheologa to ne može zadovoljiti, tu treba izvršiti sustavno iskapanje i istraživanje, da se nešto jasnije utvrdi o staroj Cissi.

Iznad Caške na strmoj hridini strši ruševina crkve sv. Jurja. Okrenuta je k istoku i to je prvi, iako ne uvijek i jedini dokaz starine. Zidana je sitnim loše lomljenim kamenjem ponajviše dugoljasta oblika, po čemu već podsjeća na doba starije od pojave gotičkog stila kod nas. Od starokršćanskog do gotičkog razdoblja kod nas se naime često upotrebljava osobito u manjim zgradama ovakovo kamenje, ono se vidi i na romaničnim kućama 13–14. stoljeća naših primorskih gradova. Ali 15. stoljeće voli pravilno ili nepravilno klesan četvorni oblik tesanika. Zgrada ima jednostavan tloris. Lađa je podijeljena pojasom u dva traveja, od kojih je prednji veći, a ima apsidu, kojoj je unutrašnjost poluobla, a vanjština četvorna i široka kao zidovi crkve, tako da vani ne čini poseban dio. Pojas podržava polustup, koji čini po dvije ravne udubine nadsvođene

romaničkim lukovima. Prijelaz iz polustupova u lukove označen je istaknutom rustičnom, negdje ukošenom pločom. Unutrašnji zidovi su ožbukani.

Srušeni svod je vjerojatno bio gotički na križ, ali bez rebara. Okrajci su mu sačuvani, a izduženost zvonare na preslicu vrh pročelja također pokazuje znakove tog stila, pa je crkvica vjerojatno sazidana u 14. stoljeću. Uz njene debele zidove vide se ostaci neke ruševine, a i na susjednom brijegu su tragovi neke zgrade. U crkvenim zidovima su spolija, pilonići, od kojih jedan ima uklesan starokršćanski križ izduženog glavnog kraka, zatim ulomak starohrvatske grede s troprutom i kukama i komad pleternog pluteja uzidan na pročelje. Ti dijelovi dokazuju, da je ovdje bilo starokršćanskih i starohrvatskih crkvica, koje su nestale prije gradnje današnjeg sv. Jurja. Nekoliko pleternih ulomaka, dva komada zabata s relijefom pauna vjerojatno s ciborija, ulomak pluteja s pleterom i ružom, ulomak s kukama i natpisom ORV (sanctorum?), u kojemu se ističe romboično O, našli smo u kamenim poljskim međama ispod crkve i prenijeli smo ih u zadarski Arheološki muzej. Ovi razbacani ulomci izloženi svakodnevnom propadanju nukaju nas, da što prije sustavno istražimo ovaj kraj i utvrdimo položaj crkvice, koja je, sudeći po ovim ulomcima, u 10.–11. stoljeću imala ciborij i oltarnu pregradu, od koje smo pored pluteja našli i komadić osmerostranog stupića klesanog od rapske breče. Novi nalazi će potvrditi, da li se ulomak natpisa sa tri slova može popuniti ... ad honorem sanctorum, te da li je crkvica prema tome bila posvećena dvojici svetaca.

U tihoj uvali Caške je neizrazita crkvica sv. Antuna poduprta jakim kontraforom, koji, kao kod mnogih crkvica zidanih na nesigurnom zemljištu, nema stilske oznake jednog vremena. Vrh pročelja joj je lijep klesarski rad 16. stoljeća, renesansna zvonara na preslicu, kojoj su piloni izlijebljeni, a uz luk su volutice. Njeno usmjeravanje k jugu očituje, da nije građena u srednjem vijeku. Na obali su komadi oblih stupova rapskog »mandorlata«, vjerojatno od neke antikne zgrade, jer su preglomazni za veličinu spomenutih crkvica.

U drazi južne obale golog otoka okupila se Novalja. Sred seoske luke prostrana Palčićeva kuća, zvana palac, s kamenim prstenom za vezivanje lađa označuje, da je prije nasipanja današnje obale pred njeno pročelje dopiralo more. Služila je kao kaštel, pa se uz nju i okupilo, kao u mnogim primorskim mjestima, selo sa svojim prizemnicama. Kroz renesansni ulaz ulazi se u dvorište, pregrađivano i nagrđivano nažalost kao i čitava kuća. Tu su četvorni prozor okružen gotičkim užetom i vrata konobe s natpisom:

1550 IHS FRANCESCO BИSCAT

Ta godina ne mora značiti nadnevak utemeljenja, jer se na kući vidi zazidani gotički prozor iz kraja 15. stoljeća.

Iz tog vremena bit će i ruševina u zapadnom dijelu sela s gotičkim prozorom, kojemu je prag iskićen motivom dijamantnih vršaka i kruna bunara na terasi neke kuće s gotičkim grbom. Prema tome vjerojatna je

Širolina pretpostavka, da se Novalja počela razvijati iz malenog naselja tek na početku 15. stoljeća.[1] Na obali je utvrđena kuća obitelji Škunca, koju također nazivlju kaštel, s puškarnicama uz dvorišni ulaz. Tu je i malen umjetnički neizrazit relijef iz doba renesanse, koji prikazuje Mariju s djetetom u naručju pod trokutnim klasičnim zabatom kao nadgrobna stela. Na nadvratniku kuće Ivana Samardžije-Krile čita se uobičajeni PAX HUIC DOMUI iz baroknog doba.

Ali Novalja ima i tragova starijih od gotičkih vremena, koji ovdje otkrivaju naselje u antiknom rimskom vremenu i u ranom srednjem vijeku, što se i mora očekivati u ovoj prikladnoj drazi, koja već u svom imenu očituje svoje antikno podrijetlo. Skok izvodi to ime iz novale (iskrčena zemlja),[2] a već je Ruić vidio tu rimske ruševine. U Palčićevu dvorištu uzidan je ulomak rimskog nadgrobnog natpisa:

. . . ETII . .
. . ERCIE . . . .

U selu se nalazi rimski sarkofag i ulomci stupova od mandorlata, koji su Rimljani već iskorištavali.

Na pročelju kuće Josipa Vidasa uzidan je pleterni ulomak septuma ili ciborija obrubljen astrogalom s relijefnim paunom, koji kljuca grozd, a u dvorištu je komad pletera i baza stupa srednjovjekovnog profila. Sučelice u dvorištu Ivana Šonje, za čiju kuću predaja veli, da je utemeljiše »Grci«, vide se ulomci stupova od rapskog mandorlata i profilirana mramorna rimska baza, a iz zemlje vire starinski zidovi. Tu smo našli gredu s kukama i natpisom ... DIORATIONEMEA ET CLA ... (domine exaudi orationem meam et clamor meum veniat ad te). Očito je, da ovdje treba istraživati. Natpis je zanimljiv i epigrafički, jer ima posebni romboički oblik slova O, poznat u ranom srednjem vijeku. Konzervator Đuro Szabo uputio je odavle pet ulomaka u Kninski muzej. Tu se danas nalazi početni ulomak grede oltarne ograde sa slovima † AG ... i kukama, te drugi njen komadić također s kukama, zatim dva pleterna ulomka pluteja i komad sličan gredi s tri uobičajena pojasa, pleterom, slijepim arkadicama i završnim kukama. Ti komadi se još nalaze u Muzeju hrvatskih starina, koji je nedavno prenesen u Split, ali još nemaju broja u popisu.

Očito je dakle, da je ovim nalazom potvrđena pretpostavka,[3] da su Hrvati imali ovdje u blizini Novalje i nedaleko od stare Kise brojnu naseobinu u ranom srednjem vijeku.

Grad Pag je osnovan po određenom nacrtu i planu u proljeću 1443. g. na prevlaci uz more nedaleko od starog naselja, koje su otada počeli napuštati zbog njegova vjetrovitog i nestrateškog položaja, a i zbog ruševv-

[1] Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXXI, sv. 2, str. 45. Zagreb 1938.

[2] Jadranska Straža XVIII. br. 6. Split 1940. Arheolog P. Sticotti opisuje davno uočeni rimski vodovod i nabraja nekoliko antiknih ostataka i ulomaka u Caškoj i u Novalji. Serta Hoffilleriana, str. 179. Zagreb 1940.

[3] Marčić L., Antropogeografska ispitivanja po sjeverodalmatinskim ostrvima. Srpski etnografski zbornik XXXVIII, str. 270. Beograd 1926.

nog stanja, u kojem ga ostaviše Zadrani nakon pustošenja 1394. g. Stoga grad čini pravilnu i jedinstvenu urbanističku cjelinu. Bio je opkoljen zidinama zupčasta ruba, utvrđenim kulama, od kojih neke još strše na polukružnim ogradama s topovskim otvorima.

Položaj grada na prevlaci uz more, kraj mosta, vrlo je slikovit jednako kao i u Trogiru. Tloris grada se sastoji od pravilnih ulica, od kojih dvije glavne, poprečna i uzdužna povezuju četvorna gradska vrata na različitim stranama sa središnjim trgom, poput carda i decumanusa rimskog logora.

Zbijena cjelina i pravilnost grada još su se sačuvale, iako su zidine u toku 19. stoljeća srušene bez ikakvih potreba, kao i u susjednom Zadru i u većini naših primorskih gradova. Tu povezanost pojačava i niski glomazni trup zvonika, koji ne strši iznad sredine grada, jer nije dovršen, već se skladno povezuje s mirnim obrisom starih smeđih krovova.

Taj sklop je sljubljen s okolnim krajolikom i uravnotežen sklopom glomaznih zgrada solane, koje se izdižu preko kanala i djeluju kao neka urbanistička protuteža čvrstoj cjelini grada, i na prvi pogled jednostavnim oblicima odaju svoju korisnu namjenu. Taj se sklad poremetio tek u prošlim desetljećima, kad između solana i grada sazidaše električnu centralu, ribarnicu i kavanu, stoga bi bar ove dvije trebalo porušiti, jer su nametnute cjelini, kao i neukusni most iz austrijskog vremena.

Kao i kod ostalih starih primorskih gradova trebat će i ovdje osobito paziti, da se novogradnje usklade sa starinskim ambijentima nesamo unutar gradskih zidina, u ulicama i na trgovima, već i u njihovoj neposrednoj okolici. Obnova glomaznog hotela na jugozapadnoj obali Poreča jasan je primjer, kako se kod nas u tome još griješi, a zabrana gradnje plivačkog basena na Dančama u Dubrovniku, kako treba postupati. Da se nove poljoprivredne ili industrijske zgrade mogu uskladiti s okolnim krajolikom, koji je podređen starinskom gradu, pokazuju tek dovršene zgrade paške mljekarske zadruge, kojima vodoravni krovovi lijepo pristaju među ravne crte polja.

Paške su kuće zidane sitnim i loše klesanim kamenjem rumene patine, lošije negoli u dalmatinskim gradovima, a natkrite su drvenim strehama podržavanim od ukrašenih menzola, od kojih su neke još iz vremena baroka. Pravilnost dugih i uskih ulica oživljuju tek sitne nepravilnosti tih starih kuća, te su one ipak slikovite. Glavni trg i nekoliko manjih poljana jedini su širi prostori u toj iščetvoranoj cjelini ukrućenog grada. Sredina popločanih ulica je ukošena te kišnica tu otječe u more.

Sazidan oko sredine 15. stoljeća, Pag je mjesto gotičkorenesansnog prelaznog stila. Njegovi glavni spomenici zidani su tim stilom, i romanici, jednako kao u Korčuli i u Hvaru, nema ovdje traga. Na mnogim kućama vide se gotički prozori, plemićki grbovi, a još češće renesansni portali, od kojih neki imaju uklesan renesansni ili barokni natpis, pobožni priziv, podatak o gradnji ili geslo, koje odaje vlasnikov pogled na svijet. Taj običaj, koji se pod utjecajem humanizma raširio u Dalmaciji, prodro je i ovdje. Na nekoliko kuća se čita LAVS DEO. Na jednoj kući je uz rene-

sansni grb natpis: PAX HVIC DOMVI, a Ivan Jadrulić je na baroknoj kući u Radulićevoj ulici uz grb uklesao:

D · O · M
EXIMIA PRVDENTIA IO FRANCVS
GIADRLO QM IO. DOMV HANC PA
TERNAM EREXIT ET RESTAVRA
VIT MARMOREOQ SAXO AED
SVPERATVRAM CONDECORAVIT
VII KAL. SEPT ANNO MDCLXXXIII

Mnogo tragova gotičkih prozora skrivat će se vjerojatno pod kasnijom žbukom, ali većina ovih otvora je zbog nepodesnosti preinačena ponajviše u prošlom stoljeću, dok su široka renesansna vrata i dalje bila udobna, pak ih stoga zadržaše. Kao ni u Rabu uz prozore nema probušenih kamenih zubova za rastezanje platna, vješanje rublja ili zastora, koji su česti u dalmatinskim mjestima. Baroknih građevinskih dijelova i ukrasa manje se vidi negoli kasnogotičkih ili renesansnih, što znači, da je privredno stanje u gradu bilo bolje u 15. i 16. stoljeću negoli u dva iduća stoljeća, pa se manje i zidalo. U vremenu tog stila grad bijaše uglavnom sazidan, i baroku tek osta, da se ispolji u manjim crkvenim umjetninama i preinakama ponekih, osobito crkvenih zgrada. Sudeći po prevlasti renesanse nad kasnom gotikom moglo bi se zaključiti, da se veći dio kuća zidao posljednjih desetljeća 15. i u toku 16. stoljeća, te je prema tome teško pretpostaviti, da je čitav grad sagrađen u tri desetljeća.[4]

Sazidan u doba, kad su na primorju najjače radile hrvatske klesarske i graditeljske radionice, Pag je skupa sa svojim istaknutim zgradama djelo naših majstora, a nije isključeno, da je u izradi plana sudjelovao i sam Juraj Dalmatinac, koji je radeći u Šibeniku došao u dodir s Pažanima već 1449. godine, zidao sa svojim pomoćnicima na njegovim utvrdama i sve do smrti poduzimao tu neke građevinske poduzetničke poslove.[5] Plemići i bogatiji građani nisu imali dovoljno sredstava da zovu strane i čuvene graditelje. Onih dana, kad se grad zidao, Pažani ističu u molbi mletačkoj vladi bijedu, koja je kod njih zavladala, »grandissima poverta ha incorso quelo vostro luogo de Pago«. Gradski prihodi naglo su opali radi mletačkih propisa o izvozu soli, koji osiromašiše mjesto, te gradski knezovi nisu mogli priskrbiti sirotinji ni malo žita.[6] Tu nije bilo starog plemstva ni bogataša, jer su Pažani gotovo sve do 15. stoljeća bili podređeni Rabu, a osobito Zadru, koji ih je ugnjetavao. Oni su stoga tražili zajam iz blagajne i prihoda ribanja, ali im je vlada to od-

[4] Ibidem, str. 274, 296.

[5] Frey D., Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Georgio Orsini. Jahrbuch der Zentralkommission für Denkmalpflege. Wien 1913.

[6] Ljubić Š., Listine o odnošajih izmedu južnoga Slavenstva i mletačke republike, IX, str. 136. Zagreb 1890.

bila. Stoga je prirodno, da su se obraćali graditeljima i klesarima zadarskih, šibenskih i rapskih radionica,[7] i odatle na zgradama njihova grada motivi i stilski utjecaji iz tih triju umjetničkih središta. Pag je dakle, premda nema umjetničkih remek-djela, iako Juraj Dalmatinac tu ne ispolji svoj stvaralački kiparski temperamenat, za nas zanimljiv, jer pokazuje čedne napore naših majstora u novoosnovanom gradu.

Staro naselje nije vjerojatno imalo velikih ni čvrstih zgrada, ruševine mu se jedva vide, a u novijem današnjem gradu, koji je sazidan djelomično kamenjem starog, nema tragova romaničkih ili ranogotičkih kamenih ulomaka.

Od starog Paga ostala je još nekadašnja župna crkva Marijina uznesenja, koja se uzdiže na brijegu vrh ruševina napuštenog naselja, i to je jedna od rijetkih građevina, koju na otoku sazida strani graditelj. To je trobrodna bazilika romaničkogotičkog prelaznog stila, zidana lijepim tesanicima. Njeno pročelje ima romanički obris uzdignutog srednjeg dijela trokutnog zabata, koji apulijskim načinom strši nad krovom dajući crkvi viši izgled i predočujući izvana trobrodnu razdiobu unutrašnjosti. Vodoravni vijenci obrubljuju kosine i protežu se uzduž ravne plohe pročelja dijeleći ga u tri dijela, u kojima su uzidani mali plitki relijefi Gabrijela, Jurja i ostalih svetaca, ugaoni anđeli i ruža gotičkih lukova, ovijena užetom i dijamantnim vrhovima, a podržavana od malih anđela. U ruži, u relijefima i u portalu, na toj romaničkoj osnovi mirnog i plošnog rasporeda, očitovao se gotički stil, a majstor je romaničkom vještinom uzidao te gotičke relijefe u čvrstoću ravnog zida. Romanički lukovi na pilonima romaničkog vijenca dijele unutrašnjost u tri lađe, strop je obnovljen i prekriven u doba baroka, kada je dobavljen i veliki kićeni drveni oltar s franjevačkim svecima, koji imaju gotičkobaroknu izduženost i lom o boku.

Nadnevak gradnje i graditeljevo ime jedva se čita u trošnom natpisu na pročelju uz grbove:

AN̄O A. NAT. DN̄I. M. CCI LXXXX. II
H. OP. FEC. MG̅R. PAULUS D. SULM̅OA

[7] Graditelji sa Raba zidali su i na susjednom kopnu. Na ovom putovanju pročitao sam natpis graditelja Ilije na kamenoj pločici sred zvonika crkve u Kraljevici:

MCCCCLXXV
OPVS ELIAE

To je vjerojatno isti majstor, kojemu sam već objelodanio natpis iz 1470. godine u Rabu. (C. Fisković, K. Prijatelj, Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu, str. 7. Split 1948.). Nažalost zvonik je u gornjem dijelu srušen, a sadašnji mu završetak očituje kontinentalni utjecaj, koji se u graditeljstvu Kraljevice, Rijeke i ostalih mjesta hrvatskog Primorja očituje. Nakon bombardiranja u ovom ratu otkriveni su stari gotički ugaoni stupići na zvoniku i na crkvi, koja je bila proširena. Bačvasti svod crkve ima dva traveja s križnim rebrima, a na pojasu rub gotičkog užeta. Nije isključeno, da je sve to rad graditelja Ilije, o kojemu dosada nema opširnijih podataka.

Ta se godina slaže s prelaznim romaničkogotičkim stilom ove lijepe zgrade, koja je jedva zabilježena u povijesti primorske umjetnosti, pa se može doista smatrati, da je crkva podignuta 1392. g. Njen graditelj Pavle iz Ovidijeva zavičaja Sulmone u Abrucima nije poznat u svojoj domovini, a jedva je i kod nas spomenut.[8] On je ostavio svoj grad, jer je taj u njegovo doba, u sredini i u drugoj polovici 14. stoljeća stradao od potresa i od kuge, te je došao u Zadar, gdje je 1389. g. zidao četvornu apsidu glagoljaške crkve sv. Mihovila, a zatim prešao u Pag, ostavivši u ovoj zapuštenoj crkvi napuštenog naselja još i danas dokaz svoje darovitosti. Podatak o njegovu radu u Zadru otkriva, da on ne bijaše samo kipar već i graditelj, pa se može smatrati, da se njegov potpis na paškoj crkvi ne odnosi samo na relijefe, već i na čitavu zgradu, a natpis s ovog pročelja može pak da nam pomogne riješiti pitanje, nije li on klesar gotičkih relijefa na pročelju zadarske glagoljaške crkve, koji se stilskim oznakama mogu datirati baš u posljednja desetljeća 14. stoljeća. Ali to se može dokazati samo onda, kada se snime i uporede i radovi obaju mjesta, koja su se crkvenim vezama u srednjem vijeku i kasnije umjetnički povezala.

Uz crkvu je i napušten franjevački samostan sazidan, kako natpis ističe, 1589. g., kad je u primorskoj umjetnosti već nastalo opadanje, pa su mu stoga i ostaci neizraziti. U dvorištu su ostaci trijemova oblih lukova na pilonima zidanim od loših tesanika i opeke i kruna bunara, koju obrubljuje gotički osmerostrani rub, iako je zidana potkraj 16. stoljeća. Ali to ne začuđava, jer tip gotičke krune bunara traje kod nas sve do 19. stoljeća. Nedovršeni samostanski zvonik nagrđen je prije rata cementom i jednakim neukusom, kao što je sazidano nametljivo stepenište do crkve i suvišni glorijeti uz obalu na putu do Paga. Teško je, kad neko nagrdi spomenik ili krajolik potrebnom gradnjom, ali što da se rekne, kad to učine različita »društva za poljepšavanje« turističkih mjesta u namjeri da poljepšaju svoj kraj, a tih slučajeva, počevši od paških glorijeta do marjanskih kamenih stepenica s glomaznim ogradama u Splitu i suvišnih lukova u dubrovačkom perivoju Gracu, ima mnogo.

Te hirovitosti nisu poznavali stari graditelji Paga. Po prvobitnoj osnovi morale su se na središnjem trgu i u glavnoj poprečnoj ulici novog Paga istaknuti tri zgrade, koje predstavljaju državnu i crkvenu vlast: župna crkva, Knežev Dvor i palača nesuđenog paškog biskupa. Te tri zgrade vješto su uokvirile središnji prostor, a njihova povezanost i namjena je tražila, pored tog urbanističkog zahtjeva, okupljanje sred grada. Ali dok je župna crkva dovršena i sačuvana, ostale dvije jedva djelomično zadržaše raniji oblik i ukras, jer nisu do kraja poslužile prvotnoj namijeni. Od »biskupskog« dvora ostaše tek ulomci, a knežev dvor je još za vrijeme austrijske okupacije divljački iznakažen. Skinuše mu i zazidaše renesansne prozore i balkon, kojemu osta pod kasnogotičkim grbom renesansni nadvratnik s volutama i školjkom, otukoše

[8] Frey o. c. str. 19. (Sonderabdruck.)

vijenac i od lijepog pročelja napraviše ružnu zgradurinu vojnoadministrativnog izgleda s neukusnim otvorima na glavnom trgu.

Župna crkva je tipična pokrajinska zgrada, kojoj se u osnovi i na vanjskim zidovima ispoljila romanika, iako utemeljena 1443. g., što je opet uslovilo primjenu kasnogotičkih i renesansnih motiva u svim njenim dijelovima. To je trobrodna bazilika dugoljasta oblika s tri apside, od kojih su dvije presvođene rebrastim gotičkim svodom. Nije usmjerena k istoku kao srednjovjekovne crkve, već k jugu, podređujući se osnovnom rasporedu grada.

Raspored pročelja je romanički: središnji trokutni dio uzdignut je nad nižim pobočnim stranama, koje odaju unutrašnju trobrodnu lađu. Vodoravni vijenci dijele plohu u četiri dijela, u koja su uzidani romaničkim načinom odijeljeni svetački likovi renesansnog stila u visokom relijefu, gotički prozori i gotičkorenesansni portal, ruža i stupovi na krajevima. Svi su ti dijelovi raspoređeni simetrično u mirnu kompoziciju, kao da se i ovdje, na pročelju glavne gradske zgrade, htjelo provesti načelo pravilnosti, kojim je prožet čitav grad. Tim se postigao sklad između mirnih, pravilnih crta grada i najistaknutijeg njegova spomenika. A da se ne bi to pročelje, kojemu već sami kipovi naglašuju okomito stremljenje, potislo, kao što se to dogodilo u Zadru, gdje je glomazni renesansni zvonik nametnut krhkom i vitkom pročelju sv. Krševana, toranj paške crkve je sazidan u pozadini, i obris pročelja se slobodno ispoljava i prevladava sred mirnog trga.

Graditelj se ugledao u romaničkogotičku crkvu Marijina uznesenja starog Paga, čak je, vjerojatno po zahtjevu naručioca, prenio u lunetu isti motiv, ali je pod utjecajem kasne gotike i renesanse otvorio ovdje prozore, pojačao oblinu kipova i obrubio zidove stupićima, te tako ukrasno naglasio jače konstruktivnost cjeline. Kao što se dakle u romaničku osnovu stare crkve na brijegu ušuljala gotika, tako se ovdje na toj istoj romaničkoj osnovi pojaviše kićena gotika i renesansa, i baš su zato obje zgrade zanimljive u razvoju našeg graditeljstva, koje često u povezivanju različitih stilova stvara posebne građevne zamisli.

Stupići na rubovima sa svojim istaknutim središnjim prstenima nastali su pod utjecajem sličnih bočnih stupova na Jurjevoj sakristiji šibenske stolne crkve. Kićena ruža svojim polulukovima izvrnutim prema vani podsjeća na gotičke ruže crkava 14. stoljeća u Abrucima, ali se taj tip javlja i kod nas u istom tom stoljeću i to na pročelju benediktinske crkve sv. Ivana u Trogiru. Na paškom pročelju izgubila je pod utjecajem renesanse čvrstoću gotičke konstruktivnosti i pretvorila se u čipkasti ukras. U njoj, kao i na ugaonim stupićima crkve, očitim elementima kićene gotike, javljaju se već renesansni motivi. Kipovi Navještenja i svetaca izgubiše potpuno srednjovjekovnu obradu pojedinosti i izrađeni su kao nedovršene skice renesansnih kipara. Vanjski okvir vrata svojom ukošenom udubinom, šiljastim lukom i lunetom te stupićima, kojih je ranije bilo, prema pisanju Bianchija, šest, izrazito je gotički, ali je relijef lunete već u stilu renesanse, koja je sazrela u nadvratniku

i dovratnicima unutrašnjih četvornih vrata uokvirenih motivom jaja i mirno poredanog stiliziranog lišća. Taj spoj dvaju stilova, tipičan za naše pokrajinsko graditeljstvo, ovdje je usklađen. Sam relijef Marije, koja ogrće skup Pažana i Pažanki, načinjen je široko, u zbijenoj ali živoj kompoziciji, koja se lijepo uklapa u arhitektonski okvir vrata skupa s anđelom vrh luka. Rupci na glavama Pažanki omotani su kako to propisuje njihova narodna nošnja. To je rijetki slučaj, da kipar u 16. stoljeću daje podatak našoj etnografiji. Pogrešno je vrata pripisivati Nikoli Firentincu,[9] jer je njemu ovakva kompozicija tuđa, a relijefu nedostaju odlike njegova dlijeta, koje bi se odmah prepoznalo po oblikovanju napregnutih nabora odjeće.

Povođenje graditelja za davno nestalim romaničkim stilom, a i njihova veza sa Zadrom, očituju se u pobočnom zidu. Tu su izvedeni romaničkim načinom veliki plitki i slijepi lukovi kao na zadarskom sv. Krševanu, u koje su umetnuta, baš kao i u Zadru, pobočna renesansna vrata.

Širina, prozračnost i mirni ritam oblih lukova na stupovima glavne lađe, iako je pod utjecajem renesansnog rješavanja prostora, ipak podsjeća na unutrašnjost zadarskih crkava sv. Stošije i sv. Krševana, sv. Šimuna i prvotne sv. Marije. U toj unutrašnjosti također se primjećuje spoj kasne gotike i renesanse. Lukovi i stupovi, koji dijele glavnu od pobočnih lađa, renesansni su. Taj stil se ističe osobito u njihovim glavicama, ali su prozori nad njima i rebrasti svodovi pobočnih apsida gotički. Može se dakle iz svega toga zaključiti, da je čitava crkva djelo domaćih graditelja, koji su bili u dodiru sa Zadrom i Šibenikom, što potvrđuju i arhivski podaci.[10]

Prema pisanju paškog povjesničara, notara Marka Laura Ruića, od kojeg ostaše povijesni rukopisi iz 18. stoljeća, napisani prema arhivskim ispravama, a i iz šibenskih notarskih knjiga 15.–16. stoljeća doznaje se nekoliko vijesti o radu naših graditelja u Pagu.

Iste godine, kad je utemeljen grad, nadzornici izgradnje župne crkve Grubanić, Ivanušević, Desičević i Dišković sklopiše ugovor sa zadarskim graditeljima Jurjem i Pavlom Dimitrovim, koji su se obavezali, da će u toku dviju godina sazidati tri apside župne crkve presvođene kamenim rebrima.[11] Naručiteljima je nedostajalo novaca, pa je slijedeće godine

[9] Vodič kroz Zadar, str. 36. Zadar 1949.

[10] Marčić o. c. str. 296, 297. pogrešno piše, da je naert napravio i gradnju izveo Juraj Dalmatinac.

[11] A. C. 1443. Ispettori delle fabbriche pubbliche destinati furono dal consiglio Nicolo Palcich e Georgio Cassich e della chiesa erano li mentovati arciprete Grubanich e canonico Biasio Ivanussevich per la parte del capitolo e Disman Dissicevich e Biagio Discovich per quella della communita. Questi per proseguire le erezione della nuova chiesa pateggiarono con Giorgio e Paolo fratelli quondam Demetrio da Zara artiggiani di costruire della capella maggiore colle due laterali. Volero che la predetta capella maggiore fosse tre passi lunga e tanto larga, con un volto d'avanti di pietra binacha lavorata a scarpello e con la crociera del volto di pietra uguale, coperta di tuffo senza legname dell'altezza consimile a quella della chiesa di terra vecchia di posti cinque dalle fondamenta fino alla cima del volto, e l'altre due laterali ch'avessero piedi nove in quadrato, i volti, le crociera ed i coperti uguali alla

zadarski biskup dozvolio, da koriste zato ostavštinu neke Rade Metkove, a 1466. g., prema Ruićevim, Galvanijevim i Foskolovim podacima, nastojnik crkve Juraj Misolić sklopio je ugovor s Jurjem Dalmatincem za izgradnju crkvenog pročelja.[12] Međutim se iz jedne isprave 1491. g. vidi, da Juraj to nije dospio izvršiti, zbog čega je poslije njegove smrti izbio spor između umjetnikova sina Pavla i naručioca. Odatle se doznaje, da je ta Jurjeva obaveza bila više građevinskopoduzetnička negoli umjetnička, pa ju je stoga mogao dovršiti i njegov sin, a ujedno se može zaključiti, da pročelje nije bilo dovršeno ni u posljednjem desetljeću 15. stoljeća, što potvrđuju i stilske oznake, pače ukrasi pročelja i glavice stupova glavne lađe očituju svojim renesansnim oblicima, da je crkva dovršena tek prvih desetljeća 16. stoljeća, iako se često piše, da je dovršena 1487. godine.[13] Slabe privredne prilike Paga iscrpljenog od Mletaka oduljile su vjerojatno tu gradnju gotovo kroz čitavo stoljeće.

Ni u rasporedu ni u kiparskom ukrasu crkve ne propoznaje se nigdje lični rad Jurja Dalmatinca. Vjerojatno je međutim, da su pri njenoj gradnji sudjelovali pored Jurja Dimitrova, koji nam je poznat kao majstor prelaznog gotičkorenesansnog stila sa svojim radovima u Rabu oko 1448.–1452. godine,[14] već poznati suradnici Jurja Dalmatinca Ratko Pokrajčić, Petar Berčić, Ivan Pribisavlić, Matko Stojislavčić i ostali, koji su s njim oko sredine 15. stoljeća radili u Pagu i koji su klesali svoje radove baš u gotičkorenesansnom stilu, kojim je crkva sazidana. Povežemo li sva ta imena šibenskih i zadarskih majstora zaposlenih u toku druge polovice 15. stoljeća u Pagu sa stilskim oznakama ove crkve, bit će nam jasno prepletanje stilova i povođenje za starim uzorima, koji se očituju na njoj.

Najljepši ukras crkve su različite renesansne glavice na četrnaest oblih stupova kasnogotičkih baza u glavnoj lađi. Te raznolikosti nema ni u zadarskim crkvama sv. Marije ili sv. Šimuna, kojima lukovi središnje lađe sliče inače ovima paškim. Na glavicama se cvjetna gotika

maggiore con due mani di scaglioni di prospetto alle capelle, ed una agl'altare. Delle predette maniffature fu accordato il prezzo di ducati cinquecento venticinque e tempo due anni a terminarle ... Ruić M. L., Delle rifflessioni storiche sopra l'antico stato civile ecclesiastico della città et isola di Pago ossia dell'antica Gissa. Fazze a diversi autori, privilegi et altre carte pubbliche e private. Tomo Primo MDCCLXXIX, str. 120. Rukopis u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

[12] Vidi bilješku 24.

[13] Politeo J., Pag. Vijenac, str. 541. Zagreb 1896. Vodič kroz Zadar, str. 36.

[14] C. Fisković, K. Prijatelj, O. c. Svrativši na ovom putovanju u Rab našao sam u lapidariju muzeja nekoliko ulomaka, za koje nisam znao, kad sam pisao ovu radnju, jer su bili skriveni. To su tri ulomka svinutog kovrčatog lišća iz Alešijeve Crnotine kapele, koje niče iz zmajevih ždrijela i poprsja sv. Bernardina i sv. Franje, koji su oblikovani vrh ugaone glavice, a vjerojatno su se nalazili nad ugaonim stupom pod svodom u toj kapeli. Po kovrčastom lišću i izrazima sveca mogli bi se pripisati ti ulomci i kipovi Alešiju. U lišću je k tome i Crnotin grb. Branković se u ugovoru za gradnju Vergotine kapele bio obavezao, da će uklesati lik sv. Frane također u uglu kapele. Možda je to učinio po uzoru ovog Alešijevog kipa. Našao sam i srednji dio luka sa Šegotinim renesansnim grbom iz njegove kapele sv. Šimuna, koju su zidali majstori Franjo iz Krka i Matij Plavorance 1492. godine.

prepliće također sa renesansom; uz različito oblikovane volute svija se kovrčasto kasnogotičko lišće. Na ugaonoj poluglavici plastično je i vješto oblikovan zaštitnik Paga sv. Juraj u borbi sa zmajem. Dvije, ona s delfinima, koji piju iz vrča, i ona sa sirenama sliče glavicama Marka Andrijića na njegovu ciboriju u korčulanskoj stolnoj crkvi[15] i na vratima dubrovačkog Spasa, koji je sazidao sin mu Petar. Premda zaostaju u vrsnoći za korčulanskim glavicama, ipak vješta izrada tih glavica, koje su nažalost barbarski prebojadisane, ti motivi i postavljanje zaštitnika paškog na poluglavicu istog ugla kao lava evangelista Marka, zaštitnika Korčule, u korčulanskoj stolnoj crkvi, nuka nas na pretpostavku, da su to Andrijićevi radovi. Marko je radio u doba izgradnje paške crkve, svoje klesarske radove izvozio je iz zavičaja 1492. godine u Zadar[16] i u Mletke, a radio je i u Mantovi.[17] Nije isključeno, da su Pažani, nemajući podesnog kamena za kiparske ukrase, naručili stupove s glavicama i bazama iz Korčule, odakle se kamen izvozio u mjesta uzduž čitavog primorja od Ulcinja i Krfa do Rijeke i Mletaka.[18] Ali se mora napomenuti, da je i u Zadru izrađivan klesarski ukras kasnogotičkog i renesansnog stila. Glavice s delfinima, koji piju iz kaleža, sretaju se i na jednoj zadarskoj palači.

Mirna i prozračna ponutrica bi, s gotičkim raspelom i kipovima Marije i Ivana nad trijumfalnim lukom, bila cjelovitija, da joj od 17. stoljeća ne izmjeniše mnoge dijelove, postaviše relijefne, barokne stukature s likovima svetaca patetična i vrtoglava učinka kao i u rapskoj stolnoj crkvi, srušiše drvena korna sjedala i oltare zamjeniše novim mramornim, podigoše propovjedaonicu i orgulje, a otvoriše kao i u zadarskim crkvama polukružne barokne prozore u srednjoj lađi.

[15] V. sl. Fisković C., Korčulanska katedrala, tabla XVI. Zagreb 1939.

[16] Et die aver (maistro Marco de Andrea) adi 14 aprile 1492 per lo suo datio per aver portato certo lavorerio a Zara per nome de la Illustrissima Signoria, per aver avuto notitia la M. a. del Conte de San Marco non subtoiace al datio, si sconta al dicto maistro Marco per lo dicto datio lire octo val 48 p. Registro delle spese della communità di Curzola 1481–1492, str. 68–69. Korčulanski arhiv, sv. 908. Državni arhiv u Zadru.

[17] Fisković C. Naši graditelji i kipari XV.–XVI. stoljeća u Dubrovniku, str. 147. Zagreb 1947.

[18] U travnju 1553. isplatio je providur Krfa Ivan Justinijani po sedam cekina korčulanskim klesarima Nikoli Karliću, Franu Banovcu, Vicku i Ivanu Pavloviću, Ivanu Gluhanoviću, Franu Batokanu, Petru iz Jakina, Franu Trenti, Grguru i Mihovilu (Akti kneza Pandolfa Valeresso 1551–1553. Korčulanski arhiv, sv. 134. Državni arhiv u Zadru). U svibnju 1555. godine Nikola Ljusanović klesao je vrata za Benedikta Penellija i obavezao se, da će mu ih odvesti u Rijeku. (Korčulanski arhiv, sv. 143, Akti kneza G. Tiepolo 1555.–1557.). U rujnu 1563. godine obavezao se Petar iz Cresa, korčulanski klesar, da će isklesati krunu bunara po narudžbi Ludovika Vimercata, vojnog upravnika Zadra. (Ibidem, sv. 158. Akti kneza Jerolima Mulla, 1563.–1566.). Iste godine u listopadu obavezao se Andrija Karlić pok. Bartula, nazvani Turčinović, da će spremiti za Marka Polisi u Ulcinj vrata, prozore, zupce (cagnoli lavorati alla ragusea) i ostale dijelove kuće, a u ožujku 1565. obavezao se skupa sa bratom Franom, da će isklesati Nikoli Giorini iz Ulcinja renesansne prozore, umivaonike, menzole, ograde sa stupićima, vrata i ostale kamene dijelove za njegovu kuću u Ulcinju. (Ibidem). Dio gotičkorenesansnog kamenog građevinskog ukrasa, koji se očuvao u Ulcinju, može se dakle smatrati radom korčulanskih kamenara.

Nedovršeni zvonik bit će također rad domaćih klesarskih radionica iz druge polovice 16. stoljeća, jer se i tu u romaničku osnovu upleće renesansa, jednako kao i na zvoniku hvarske stolne crkve. Vjerojatno je graditelju poslužio kao uzor zvonik rapske stolne crkve, jer se i ovdje postepeno, lombardijskim načinom, šire prozori, nad romaničkom biforom je trifora s dvojnim stupićima, ali su im glavice i relijefi, poprsja i Markov lav uzidani u zvonik, renesansni. Međutim zvonik nije dovršen.

Juraj Dalmatinac, koji se obavezao 1449. godine, da će zidati gradske utvrde i zidine, nije ovdje, čini se, načinio nijedan kiparski rad, bar ga dosada ne prepoznasmo. A i gradnju utvrda povjerio je šibenskom graditelju cisterna Radu Radoslavljiću, koji je između ostalog sagradio bunar sred franjevačkog samostana u Hvaru,[19] ali ga je krajem te godine riješio obaveze i obavezao za taj posao svoje pomoćnike i učenike Ivana Hreljića, Vukašina Markovića i Iva Stjepanova Franulića. U veljači 1451. godine prekinuo je s njima taj ugovor. Po tome se vidi, da je on te radove poduzimao samo kao građevni poduzetnik, a da ih, vjerojatno zbog prezaposlenosti, nije vršio sam. Međutim nije dugo vremena prekidao svoj posao u Pagu; 1463. godine naručivao je na Braču kamen za Pag. Hrelić, Marković i Franulić bit će da su u Jurjevu poduzeću zidali na gradskim zidinama, od kojih je potkraj 1450. godine bio sagraden veći dio i na kojima se tada užurbano gradilo. To se doznaje iz molbe Pažana upućene mletačkoj vladi u studenom te godine, da im odobri pomoć za to: »da ne propadne toliki trošak vašeg prejasnog gospodstva i naš, te veliki napor i znoj, koji svakodnevno trošimo«.[20] Juraj će im, dok su za njega radili, biti vjerojatno davao izravne upute. Iz toga se vidi njegova zamašna poduzetnost, te postaje jasniji i umjetnikov utjecaj među onodobnim dalmatinskim klesarima.

Frey, Smirich[21] i ostali, koji Jurju pripisuju dvorišna vrata Kneževe palače, griješe, jer je to rad njegovih učenika prelaznog gotičkorenesansnog stila. Anđeo sa sjeverne strane uz grb u luneti sliči na Jurjeva anđela, koji drži svitak s majstorovim imenom na sjevernom zidu stolne šibenske crkve, ali ne doseže njegovu vrsnoću. Nadvratnik sa hridinastim krajolikom, kaštelima i brodovima[22] uspjeliji je od lunete, drukčija mu je i sitna obrada, a sliči na relijef šibenskog kipara Ivana Pribislavljića na stepenicama crkve sv. Ivana u Šibeniku, podignutim sedam godina ranije. Pribislavljić je 1458. godine klesao za poznatog paškog mecenu, osorskog biskupa Palčića, pa nije isključeno, da je ovaj nadvratnik njegov. Obrada pojedinosti i anegdotičnost, tipične za našu primorsku ranu renesansu, vide se osobito u relijefima Alešijeve radionice. W.

[19] Istrošeni natpis na kruni bunara sred dvorišta glasi: CISTERNAM (FECIT) M RADO DA S(EBE)NI(CO).

[20] Ljubić, Š. o. c. IX. str. 364.

[21] Rivista Dalmatica, anno I, vol. I, str. 197. Zadar 1899.

[22] Mletački lav je otučen s relijefa, uslijed iredentističkih izazova, prije drugog svjetskog rata.

Neumann je bio došao na pogrešnu pomisao,[23] da su ovo bila vrata gradske lože i predlagao, da se prenesu na trg, a Smirich se zalagao, da se odnesu u zadarski muzej i tamo sačuvaju. Međutim, vrata uz toranj za sat na svom prvotnom mjestu djeluju slikovito, a načelo ostavljanja spomenika u njihovoj sredini sve više prevladava.

Ni velika kruna bunara sred nagrđenih dvorišta Kneževe palače ne može se smatrati za lični Jurjev rad. Vrpce plitkog relijefa odveć su meko i nemirno oblikovane, pa kruna nema čvrstoću zatvorene kompozicije niti izražajnu kiparsku oblinu.

Ni kamene ukrase na lukovima u palači biskupa Palčića i u Margaritinoj crkvi nije Juraj izvršio lično. On se doduše prema Ruićevu pisanju, obavezao Palčiću 1466. godine, da će za dvorište njegove palače isklesati deset stupova s bazama i lisnatim glavicama poput onih u Kneževoj palači i dva balkona s biskupskim grbovima, ljepša od onih kod kneza, a sve to uz cijenu od dvije stotine trideset dukata. Taj ugovor, iz kojeg se može pretpostaviti, da je i Knežev dvor imao dvorišne trijemove, Ruić je zastalno čitao,[24] pa se na njegovo pisanje možemo osloniti jače negoli, kao što je učinio Frey na Foskolovo. Međutim čini se, da Juraj nije izvršio tu obavezu, jer stupovima ni lisnatim im glavicama tu nema traga. Lukovi sa školjkom u poluglavici nemaju Jurjevu vrsnoću, pa Frey griješi, kad mu ih pripisuje. Bit će da su rad nekog od njegovih pomoćnika, jednako kao i vrata Palčićeve palače sa sličnim rasporedom poput spomenutih vrata Kneževa dvora: s lunetom okruženom volutama i dječacima i s nadvratnikom, na kojemu je relijef bukraniona, životinjske lubanje s cvijetnim vijencem.

Gradnju kapele u Margaritinoj crkvi povjerio je Juraj Dalmatinac 1467. godine svom nekadašnjem učeniku Radmilu Ratkoviću Hvaraninu.[25] Radmilo je preuzeo od Jurja, kao i Aleši, ugaone stupove, koji

[23] Mittheilungen der Centralcommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale. NF XXV. str. 76. Wien 1899.

[24] A. C. 1466. *All'ora anche il vescovo Palcich d'Ossero si pose nell'impegno di* veder compiuto il suo palazzo vescovile ch'andava erigendo su la piazza per fianco del palazzo pretoreo. E come voleva garreggiare in architettura col medesimo pretoreo fece accordo col protomastro Georgio qm Mattio da Sebenico d'aver dieci colonne con i capitelli e basi di pietra buona lavorati a fogliame a somiglianza di quelle del palazzo per riponerle all'intorno della corte e due pergoli di miglior qualita di quei dell stesso palazzo pretoreo. con l'arma sua vescovile sopra gl'archi. La spesa di tali lavori ammontava a ducati duecento trenta d'oro, convenuti a prezzo dei tagliapietra. Oltre lo spazzo ch'occupa tal fabrica vescovile sarebbe divenuta di ben intesa simetria, se per intiero fosse stata ridotta al'suo termine. Avvegnache uno dei pergoli si veda erretto, l'altro con le dieci colonne, non si fu nel caso d'erriggerle, non già per l'impotenza del prelato, ma perche l'evento funesto che disturbò la proseuzione. Anche Georgio de Missolis procurator della chiesa convennè coll stesso protomastro per veder compiuto quanto prima il frontispizio sopra la capella maggiore ... Ruić. o. c. str. 252, 253.

[25] A. C. 1467. Altra parte servindosi il fervore dei zelanti, Georgio de Missolis si pose nell'animo di costruire una capelle in onore di S. Nicolo, di cui era divoto nella chiesa delle monache di S. Margarita. aveva percio fatto accordo con maistro Georgio q. Mattio di Sibenico in il quale in quest anno gli promette di spedire mastro

drže rebraste gotičke svodove i motiv školjke, ali je i on, kao i ostali Jurjevi suradnici na Pagu, prešao k renesansi, što očituje obli luk s cvijetnim volutama i žljebasti piloni ulaza u kapelu, koji su ponovljeni u apsidi i u drugoj kapeli te crkve. I ovdje se dakle javlja povezanost kasne gotike s renesansom. Jurjevsko-alešijevski motiv, školjka, koju je i Berčić prenio na pročelje starog sv. Šimuna u Zadru[26] i koja je česti motiv zadarskog gotičkorenesansnog građevinskog ukrasa, unesena je ovdje u poluglavice.

U samostanu sam našao dvije gotičke polihromne, ali nažalost prebojadisane drvene gospe. Jedna moli nad djetetom u krilu između anđela, koji su držali krunu, i vjerojatno je uvoz sa sjevera, dok druga, lošija, koja drži dijete s pticom kao u dalmatinskim poliptisima 15. stoljeća, bit će da je domaći rad. Domaći zlatari bit će skovali i gotički srebrni križ za barjak u župnoj crkvi. To su rijetki predmeti umjetničkog obrta iz 15. stoljeća u Pagu, ali ko pažljivije obiđe crkve, naći će ih vjerojatno još. Bilo ih je i u kućama građana i plemića, ali su razneseni. Godine 1897. ponudio je paški plemić Josip Mirković Josipu Jurju Štrosmajeru dvije slike, od kojih jedna bijaše Trenodusa.[27]

Godine 1457. zidao je paške zidine još jedan zidar Jurjevog šibenskog kruga, Dubrovčanin Radić Pokrajčić, kako se to doznaje iz ugovora za gradnju crkve sv. Antuna. On je obilazio Dalmaciju, radio u Korčuli, zidao na šibenskim kulama i konačno se 1459. godine nastanio u Pagu.

Radmillo a compire la detta capella. Ell' è quella in cui al'presente si venera la miracolosa Madonna della Pietà e che la sepultura della famiglia Missoli ... Raić o. c. str. 262.

[26] Fisković C. Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LII. Split 1950.

[27] Kod splitskog kipara I. Mirkovića, potomka stare paške obitelji, nalazi se nekoliko paških isprava i vlastoručno Štrosmajerovo pismo, iz kojeg se vidi, da je njegov otac Josip nudio biskupu sliku Gospe Trenoduse i Uzašašća:

Dobri moj Gospodine!

Vi ste mi poslali dvie stare slike na procienu. Ja sam te slike pregledao i našao da je manja slika, koja predstavlja Žalostnu Majku Božju, koja Isusa propetoga u svomu krilu nosi, liepa slika iz bolje dobe mletačke. Slika vriedi sto forintih. Druga veća slika, slika je također škole mletačke predstavlja pako Uzašašće Gospino. Slika nebi bila loša, da nije tako oštećena i izkvarena, da se više prvobitnoj svojoj čistoći i vriednosti povratiti nemože. Za tu bi se sliku najviše petdeset forintih dati moglo. Ovo Vam je moje mnienje, a prestajatel' na to mnienje bez ikakve promene, dobiti će te od mene 150 f., ako ne mi ćemo Vam poslati slike natrag.

Sa štovanjem

J. J. Strossmayer
biskup

26/2 897

Na omotu: Blagorodni gospodin
Josip plemić Mirković
u
Pagu
Preporučeno Dalmacia

A Schneider je pisao o tipu Gospe Trenoduse u »Strena Hoffilleriana«, ali ovu ne spominje, niti se ta nalazi u Akademijinoj Galeriji. Schneiderovu popisu treba dodati još jednu, koja se nalazi u obitelji Dubokovića u Jelsi na otoku Hvaru.

Sl. 1. Ulomci pleternog ukrasa iz Caške na Pagu.

Sl. 2. Ulomci pleternog ukrasa sa otoka Paga u Muzeju hrvatskih starina u Splitu.

Sl. 3. Ulomci pleternog ukrasa iz Caške na Pagu.

Sl. 4. Unutrašnjost srušene crkve sv. Jurja nad Caškom.

Sl. 5. Romanička crkva nad starim Pagom.

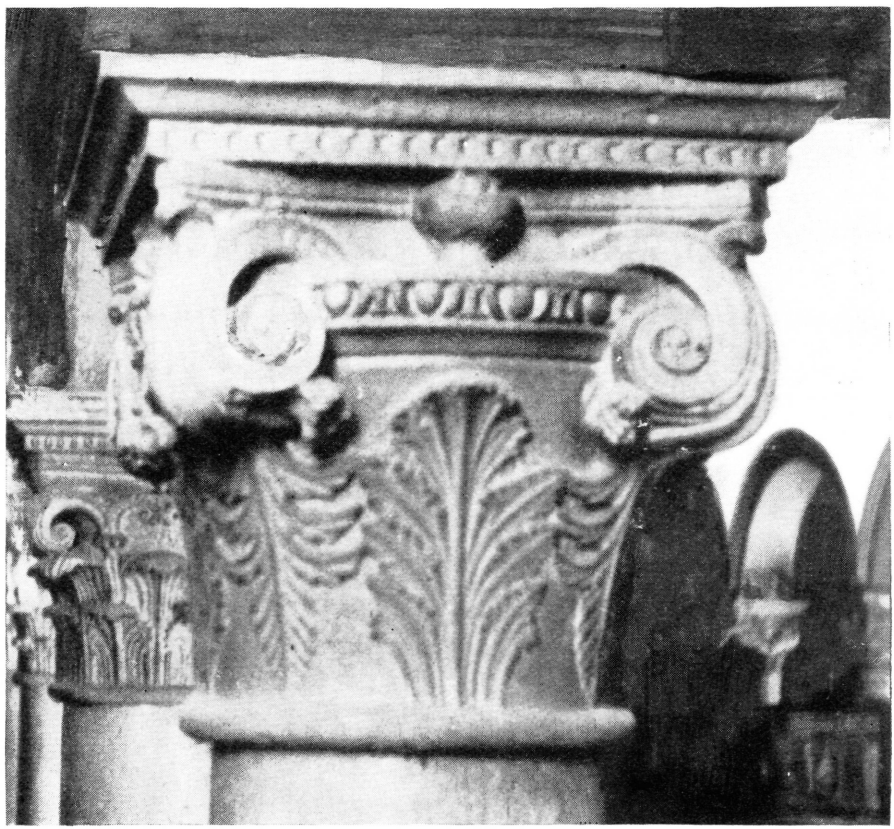
Sl. 6. Župska crkva u Pagu.

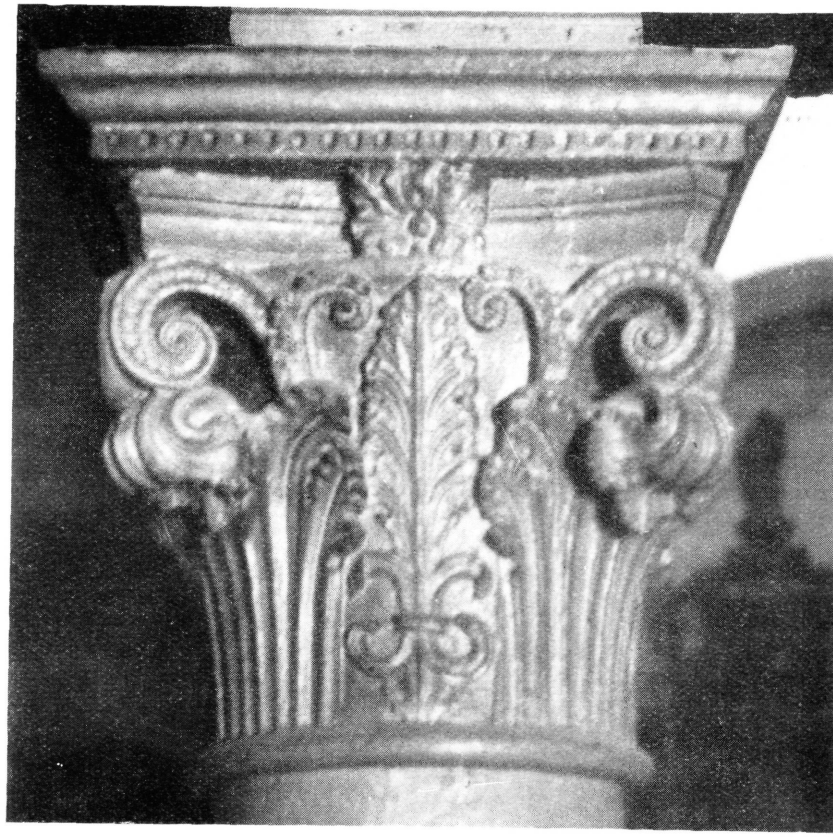
Sl. 7. Unutrašnjost župske crkve u Pagu.

Sl. 8. Pleterni ulomci sa Paga u Muzeju hrvatskih starina u Splitu.

Sl. 9. Glavica u župskoj crkvi u Pagu.

Sl. 10. Glavica u župskoj crkvi u Pagu.

Sl. 11. Poluglavica u župskoj crkvi u Pagu.

Sl. 12. Glavica u župskoj crkvi u Pagu.

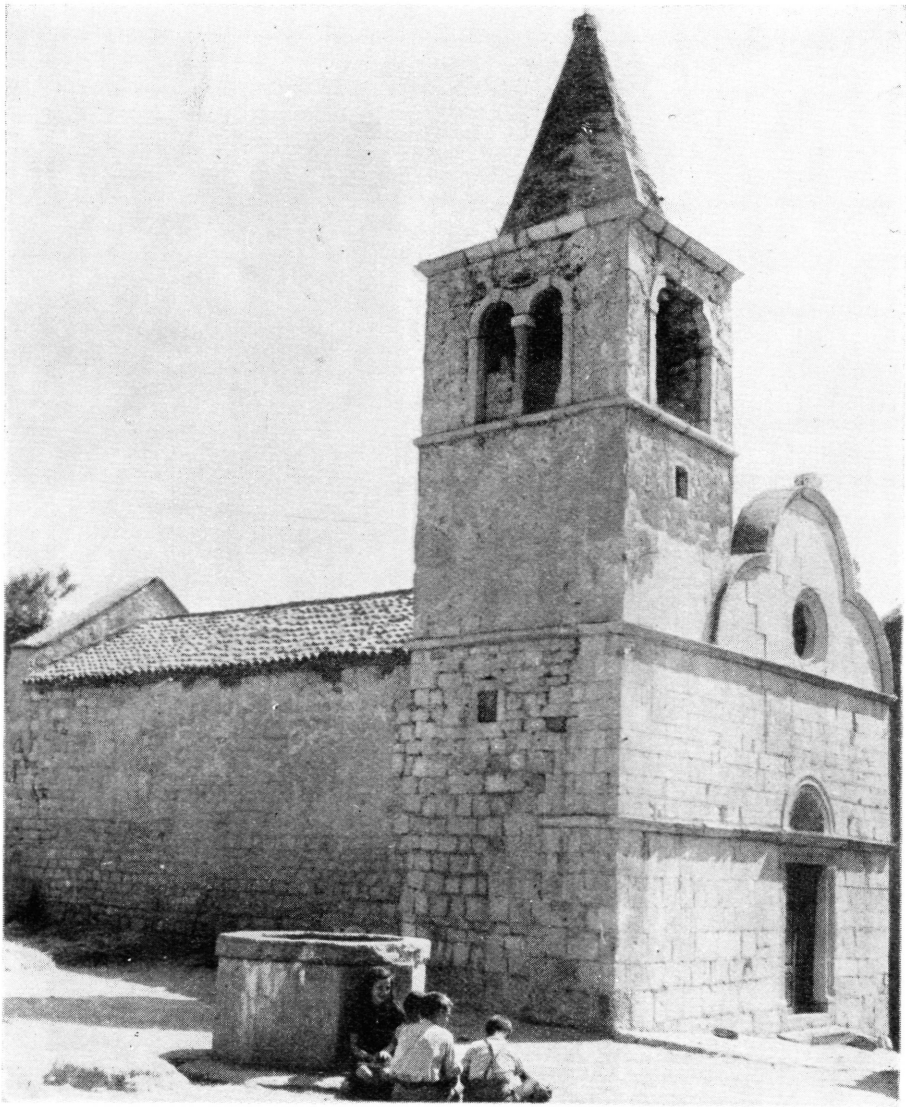
Sl. 13. Glavica u župskoj crkvi u Pagu.

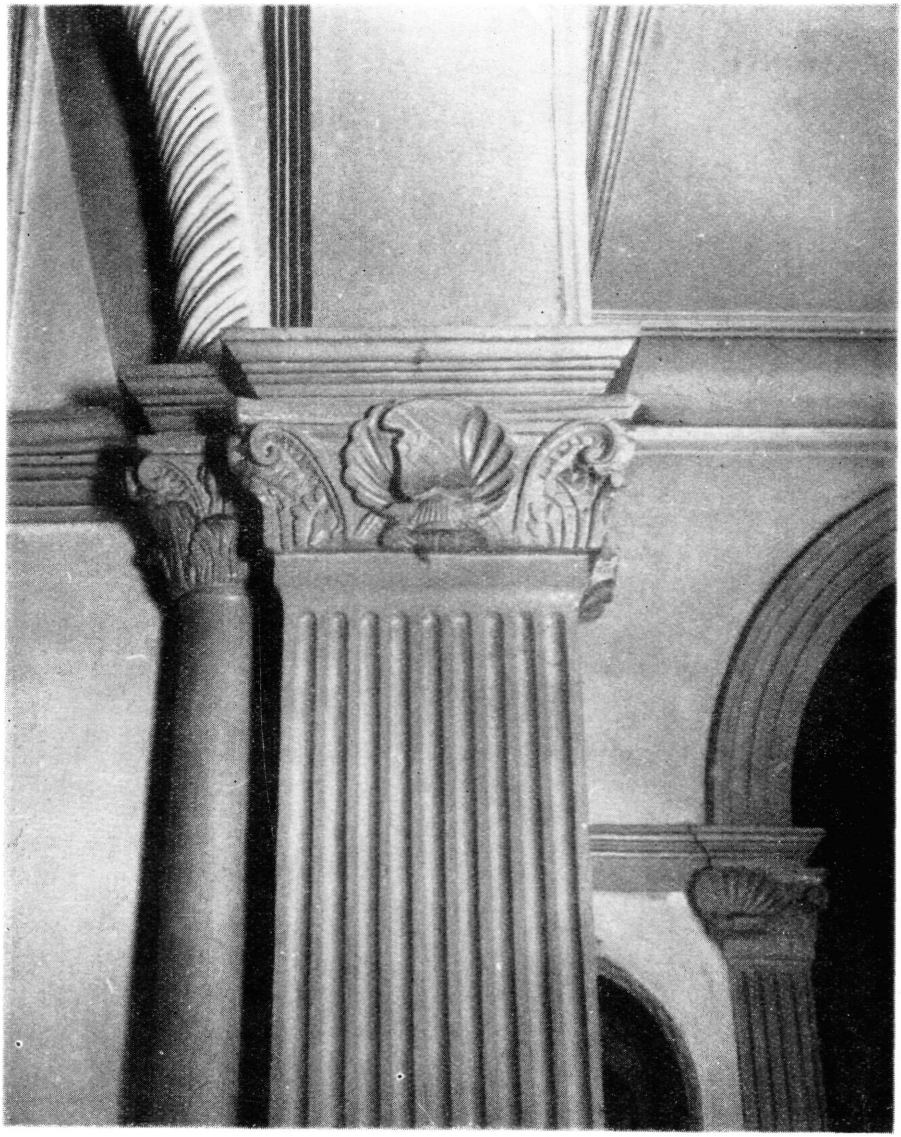
Sl. 14. Glavica u župskoj crkvi u Pagu.

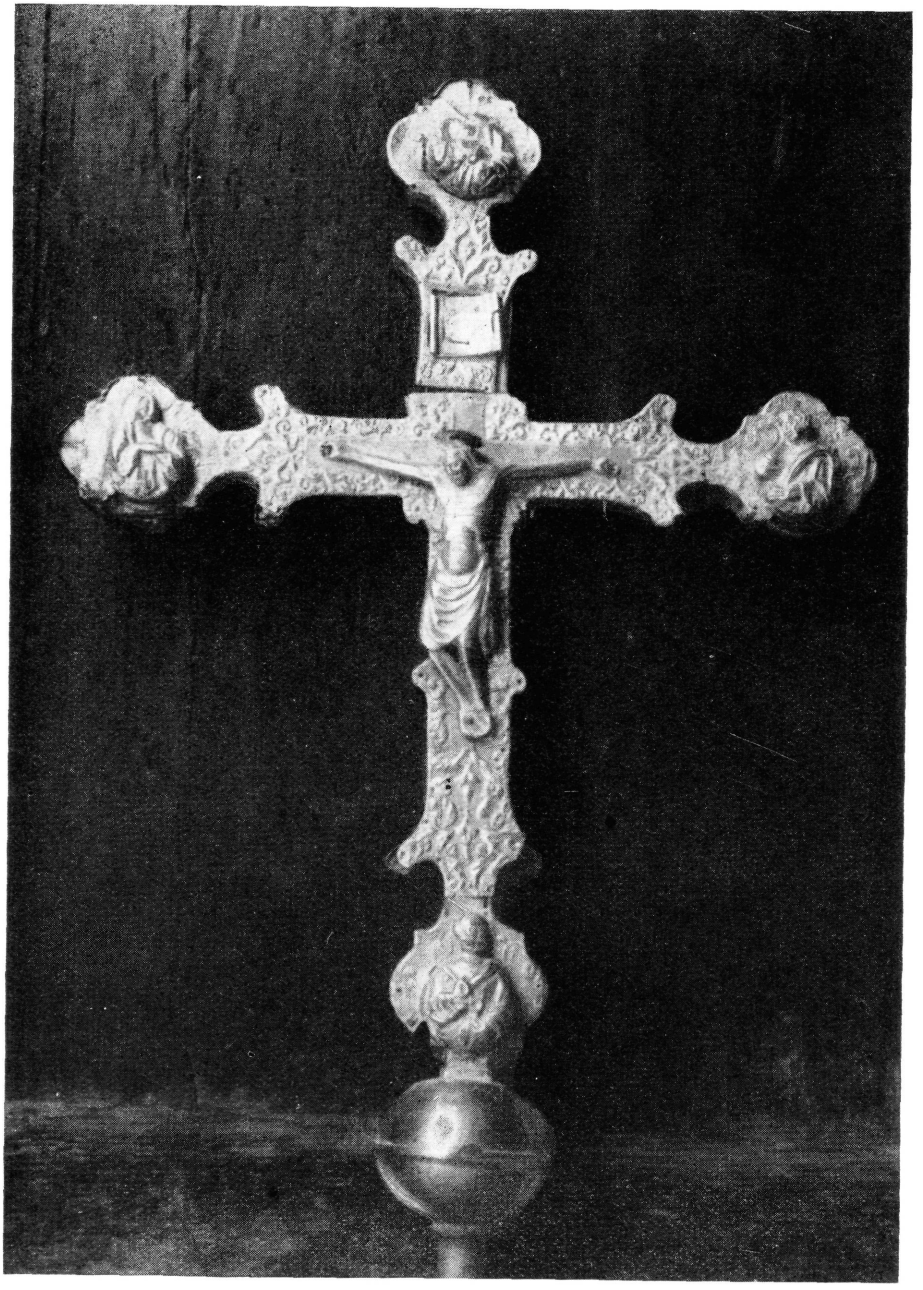
Sl. 15. Glavica u župskoj crkvi u Pagu.

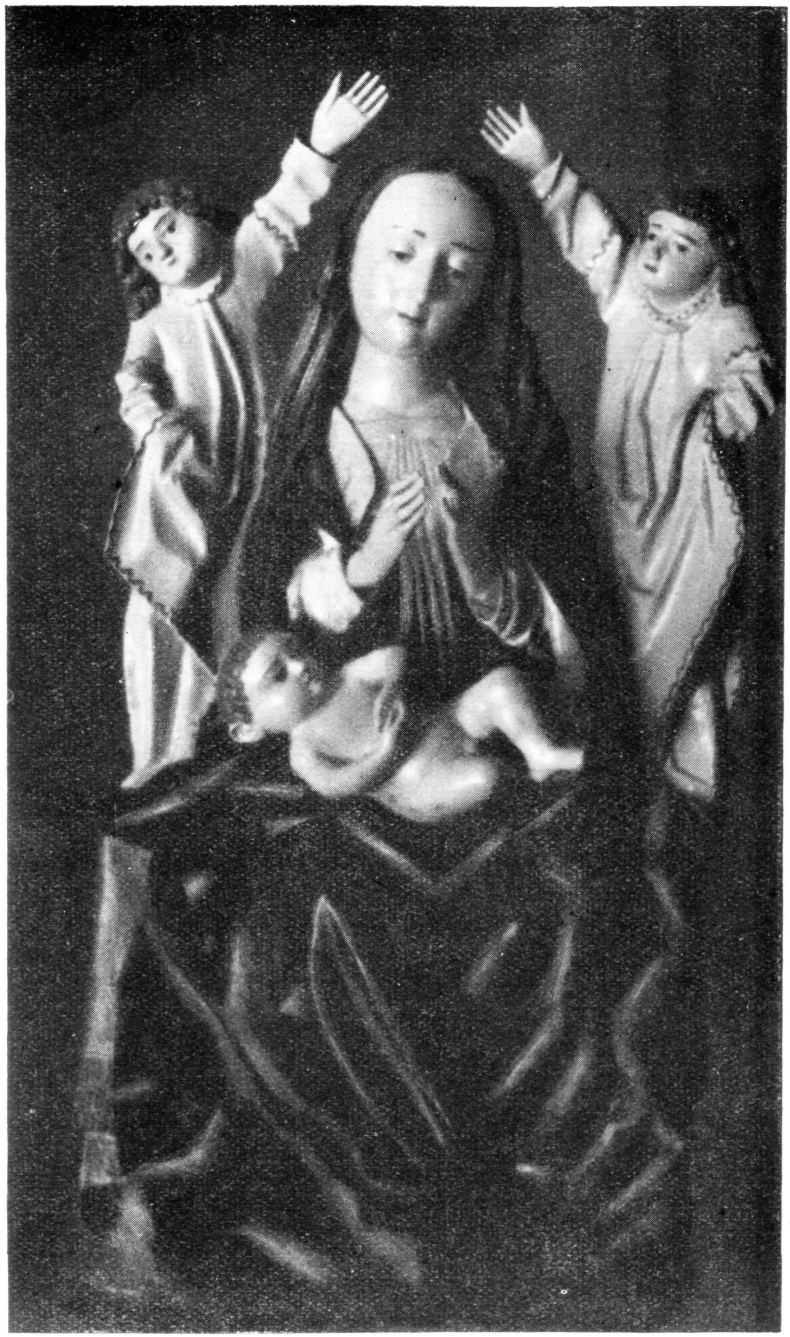
Sl. 16. Renesansna crkva sv. Jurja u Pagu.

Sl. 17. Polustup u crkvi benediktinki u Pagu.

Sl. 18. Gotičko srebrno raspelo župske crkve u Pagu.

Sl. 19. Gotički kip u crkvi benediktinki u Pagu.

Sl. 20. Gotički kip u crkvi benediktinki u Pagu.

Sl. 21. Vrata župske crkve u Pagu.

Te godine je gradski knez, da pospješi gradnju zidina, povećao plaću za pedeset dukata zadarskim graditeljima Franu i Jurju Vitovim, koji su za to već prije bili sklopili ugovor.[28] U kolovozu te godine obavezali su se poznati šibenski graditelji Petar Berčić iz Bribira i Matko Stoislavljić, da će tri godine raditi na Pagu. Pri daljem nastavku izgradnje zidina sretaju se ponovno domaći graditelji. Šibenčanin Ivan Franulić i Zadranin Juraj Dimitrov navraćahu ovamo, pa su 1467. godine sklopili za taj posao posebne ugovore.[29] Zbog toga je i na grbovima gradskih knezova Zorzija i Loredana s gradskih zidina i kula kovrčasto lišće klesano u načinu njihova učitelja Jurja Dalmatinca.

Manje paške crkve također su rad ove skupine graditelja. Godine 1457. ugovorili su Ratko Sprehnić i Ilija Radovanić pročelnici bratovštine sv. Antuna sa šibenskim graditeljem Jakovom, da im sazida crkvu posvećenu njihovu zaštitniku, koja je imala biti velika kao i crkva sv. Petra benediktinskog samostana u novom gradu.[30] Ugovor ne spo-

[28] A. C. 1459. ... bensi solecitandosi di ridur al termine le mura e torri della città, il conte Gabriel conviene con Francesco o Zorzi quondam Vidale da Zara murari di accrescer loro ducati cinquanta di più dell'accordo che fecero col preccesore Bellegno quando siano per terminare quanto prima le torri del circuito ... Ruić o. c. str. 208.

[29] A. C. 1467 ... erano i soprastanti della fabrica eletti dalla comunità Georgio de Missolis e Giacomo Sprehexich colla lor presenza il conte fa convenzione con mastro Ivazio Franulich da Sibenico per terminare un ala di muro nella parte boreale d'Ulinazzo fino alla torre oggi detta Camerlengato. In questa ala fece riporre la seguente inscrizione

HIC · CIVITATIS · ME
NIA · PRETORIS · THO
GE · SOLERTIA · SUI ·
EXUP UNT

Dall'altra parte volendosi finire il circuito delle mura da scilocco dalla torre quadra di S. Francesco fino al bastione di S. Antonio si fa nuovo accordo con mastro Georgio q. Demetrio da Zara perche solecitasse d'arrivare al compimento ... Ruić o. c. str. 260.

[30] In Xpi nomine. Amen. Anno a Nativitate Ejusdem 1457 Indictione V, temporibus supra scriptis in camera comunis Paghi coram Egregio Viro ser Georgio de Missolis loco examinatoris assumpto, presentibus ser Martino Sfcich et ser Palladino Radeni, testibus etc. Die XX mensis octobris. Ibique Egregii viri ser Raticus Sprehnich nomine suo etc. Eliae Radovanich tamquam gastialdiones fratalee. S. Antonij de Pago et ser Blasius Discovich nomine suo et nomine ser Rastignae Palcich tamquam judices ipsius frataleae ex una et magister Jacobus de Sibenico ex altera convenerunt insimul et pacti sunt ad infrascripta peragenda v. c. Idem magister Jacobus teneatur et obligatus sit fabricare Ecclesiam unam S. Antonij in Terra nova Paghi quae sit et esse debeat eius latitudinis et longitudinis et altitudinis prout est ecclesia S. Petri Abatiae posita in Terra nova Paghi. Inteligendo quod ... ex commisture muri ipsius Ecclesiae sint et esse debeant prout melius quam sunt ... et commisturae predictae Ecclesiae S. Petri Abatiae, qui murus esse debeat latitudinis duorum pedum et eiusdem pulchritudinis et bonitatis prout est murus Terrae nove factus per magistrum Radichium de Sibenico. Item quod dictus magister Jacobus teneatur et obligatus sit ponere in laborerio arcum in Ecclesia predicta et tot fenestres quot per dictos gastaldiones erunt datae laboratae cum dicto arco. Item dictus magister teneatur et obligatus sit facere portas duas et ipsas ponere in laborerio si per dictos gastaldiones et alios deputatos sibi datae et con signate fuerunt ... Ruić, o. c. str. 199, 200.

minje graditeljevo prezime, ali ne isključuje, da je to onaj Jakov Milutinić Tetić, koji je 1438. godine radio za šibensku stolnu crkvu.[31] Bianchi ne spominje bratovštinu sv. Antuna, ali ni u datiranju osnivanja pojedinih paških crkava on nije pouzdan. Među ostalim on griješi, poput Dudana, kad piše, da je pala sv. Krunice u župnoj crkvi Tintoretova,[32] jednako kao i W. Neumann, koji je pripisuje Veronesu.

Renesansna vrata zapuštene crkve sv. Frane i pročelje sv. Jurja također su izradili domaći graditelji. To pročelje, koje završava poput onog šibenske stolne crkve i zadarske sv. Marije sa središnjim polukrugom i pobočnim četvorinama luka, ponavlja se u toku 16. stoljeća u nekoliko preinaka od Dubrovnika do Zadra. Ovdje je ravnim vijencima obuhvaćen u jedinstvenu kompoziciju s pročeljem i zvonik, dovršen u barokno doba. Pod utjecajem zrele renesanse nestalo je na ovom spomeniku kiparskih ukrasa. Pobočna vrata su gotička, te je prema tome i na ovoj crkvici izvršen spoj gotike i renesanse, koji je tipičan, kako vidjesmo, za paške spomenike. Gotička je bila i crkvica sv. Križa, čije su fotografije sačuvane u splitskom Konzervatorskom zavodu.

[31] Kolendić P., Šibenska katedrala pre dolaska Orsinijeva. Narodna Starina 8. str. 169. Zagreb 1924.

[32] Bianchi C., Zara cristiana, vol. II, str. 15. Zadar 1879.